

Розділ 30.

Соціальне середовище закладу вищої освіти: фасилітаційні механізми виховання

Вайнола Р.Х. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної освіти та соціальної роботи Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова,
r.h.vainola@npu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-9754-6178

Обґрунтовано значення соціального середовища закладу вищої освіти як фасилітаційного механізму виховання студентів. Визначено роль закладу вищої освіти у підготовці студентської молоді до безбар'єрної професійної та особистісної інтеграції в соціокультурне середовище громади, країни. Соціалізацію студента вначеено як процес залучення до норм, вимог, зразків поведінки і цінностей, які висуває система вищої освіти; період творення освітньо-виховних і практично-життєвих передумов особистісного й соціального становлення студента. Виокремлено особливості соціалізації студентської молоді як суб'єкта професійної, соціокультурної та професійної соціалізації.

Визначено можливості соціокультурного середовища закладу освіти в подоланні соціалізаційних бар'єрів сучасного студентства. Встановлено, що фасилітаційний виховний потенціал закладу вищої освіти полягає у забезпеченні реалізації сприятливих соціально-психолого-педагогічних умов, у яких відбувається набуття соціального досвіду, засвоєння певних норм, властивих суспільству цінностей, способу життя. Дано визначення освітнього середовища закладу вищої освіти як спеціально організованої, особистісно орієнтованої фасилітаційної системи підготовки майбутніх фахівців (мета, напрями, умови, змістово-технологічне забезпечення), у якій створюються сприятливі умови для оптимальної реалізації механізмів соціалізації, професійного та особистісного розвитку студентів.

Визначено фактори впливу соціокультурного середовища закладу вищої освіти на особистісний та професійний розвиток студента, а саме: створення еталону суспільного життя, активне піднесення ролі соціальних впливів на формування особистості студента, конструктивність соціального оточення; фасилітаційний характер середовища тощо.

Ключові слова: соціальне середовище, соціалізація, заклад вищої освіти, фасилітація, освітнє середовище, освітній процес.

Вступ. Останнє десятиліття реформування засад підготовки майбутніх фахівців в закладах вищої освіти дозволило відзначити, що цей процес не повинен виступати пасивним віддзеркалюванням соціального розвитку держави, він має бути

спрямованим на активний пошук розв'язання нагальних соціальних проблем. Саме тому в основу підготовки фахівців в умовах закладу вищої освіти мають бути закладені принципи соціальної освіти, студентоцентризму, фасилітації. Вирішення цієї проблеми, розв'язання пов'язаних з нею теоретичних і методичних завдань потребує дослідження цілого комплексу її аспектів: обґрунтування підходів до визначення сутності та складових поняття «середовище закладу освіти», виявлення сприятливих умов соціалізації особистості в соціокультурному середовищі закладу вищої освіти, визначення факторів, що забезпечують суб'єктизацію студента як учасника освітнього процесу. Отже перед педагогічною наукою постає завдання вивчення підходів до функції освітнього, і, зокрема, соціокультурного середовища в розвитку особистості майбутнього фахівця.

Освітнє середовище в даному ракурсі представляє собою багатофакторну структуру, яка акумулює цілеспрямовано створювані умови взаємодії суб'єктивного світу особистості, що розвивається з його унікальними характеристиками (вибірковість переживань, пошук сенсів, потреба в самореалізації) і об'єктивного світу освітньої установи (індивідуальності викладачів і студентів, науково-педагогічні школи, предметно-просторове оточення, інформаційні потоки), в яких метою і цінністю стає підвищення власної суб'єктності на основі знаходження свого роду «ніші» для реалізації свого особистісного потенціалу. Визначаючи значення закладу вищої освіти як соціокультурного середовища наголосимо увагу на тому факті, що результатом соціально-виховної роботи закладу вищої освіти має стати цілеспрямована підготовка студентської молоді до виконання соціальних функцій, до активної участі у соціальному розвитку, безбар'єрної професійної та особистісної інтеграції в соціокультурне середовище громади, країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічних досліджень даної проблеми дозволи засвідчити, що теоретичні засади соціального середовища як необхідної умови соціалізації особистості обґрунтовані П. Бурдье, А. Дорошенком, М. Лукашевичем, А. Мудриком, С. Харченко та ін. Дослідженню освітнього середовища як різновиду виховного середовища присвячені роботи В.Лаппо, Ж. Петрочко, М. Шакурової та ін.; освітнього середовища навчального закладу – М. Бартко, О. Бурим, Г. Мешко та ін; соціокультурного середовища – О. Джексон, А. Рижанової, Н.Рудкевич, О. Холоденко та ін.

Вагоме місце в розкритті порушеної проблеми посідають дослідження, що присвячені різним аспектам соціалізації студентів: в умовах регіонального освітнього простору (С. Савченко); діагностиці соціально-виховного процесу як умови соціалізації студента (Ж. Баб'як); педагогічні умови соціалізації студентів у позанавчальній діяльності (Г. Овчаренко); формуванню просоціальних особистісних смислів студентської молоді (Н. Грищенко).

Ще одним аспектом дослідження проблеми створення сприятливого соціального середовища закладу вищої освіти є аналіз та характеристику унікальних фасилітаційних умов для соціалізації студента, що створює освітнє середовище вищого навчального закладу як своєрідне інформаційно-культурне поле, що водночас

породжує величезні можливості для вибору видів культурно-просвітницької діяльності, виступає каталізатором соціалізуючи впливів.

Нині пошук оптимальних шляхів соціалізації особистості здійснено у дослідженнях вітчизняних і зарубіжних вчених: з позицій педагогіки (С.Вітвицька, В. Галузинський, Л.Зданевич, С.Карпенчук, Б.Красовицький, Т.Кричковська, Н.Лавриченко, Г.Левківська, М.Папуча, І.Підласий та ін.), соціології (В.Городяненко, Г.Осіпов, О.Яременко та ін.), соціальної педагогіки (О.Безпалько, І.Зверева, А.Капська, Г.Лактіонова, А.Мудрик, С.Савченко та ін.), психології (Б.Ананьєв, Г.Андрєєва, Л.Божович, І.Булах, І.Кон, А.Петровський та ін.), філософії (В. Андрущенко, В.Кремень, І.Надольний, В.Огнев'юк та ін.).

Помітне місце в розкритті порушеної проблеми посідають праці, присвячені механізмам соціалізації студентської молоді: в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору (С. Савченко); засобами діагностики соціально-виховного процесу як умови соціалізації студента (Ж. Баб'як); визначенню педагогічних умов соціалізації студентів у позанавчальній діяльності (Г. Овчаренко); засобами волонтерської роботи в умовах вищого навчального закладу (З. Бондаренко); діяльності студентських волонтерських груп (Т. Лях); формуванню просоціальних особистісних смислів студентської молоді (Н. Грищенко).

Підтвердженням взаємозалежності та взаємообумовленості процесів соціалізації молоді та соціально-виховної діяльності зі студентами стали праці Ю.Загороднього (педагогічні умови політичної соціалізації студентської молоді в умовах великого міста), Р.Кубанова (характеристики ціннісних орієнтацій студентської молоді в умовах культурно-освітнього простору), М.Сібіревої (культурна соціалізація молоді як соціально-педагогічна проблема) тощо.

Узагальнення та аналіз науково-методичної літератури, результатів наукових досліджень щодо проблеми фасилітаційних впливів на студентів середовища закладу вищої освіти дали нам змогу відзначити, що у вагомих за теоретичними і прикладними здобутками працях залишається поза увагою ґрунтовне вивчення природи механізмів соціалізації студентів, зокрема в освітньому середовищі закладу освіти. Незважаючи на значне число наукових публікацій, що розкривають різні сутнісні аспекти середовища закладу вищої освіти, його функції та структуру, багато питань залишаються невирішеними, серед них і питання про фасилітаційний виховний потенціал освітнього середовища закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Вхідження особистості в соціалізуючий простір відбувається шляхом взаємодії з різними факторами, чинниками і агентами соціалізації, які отримали в науковій літературі узагальнююче визначення механізмів. Впливом на особистість механізмів соціалізації багато в чому обумовлена успішність та безбар'єрність реалізації даного процесу. У сучасних наукових підходах широко представлено різні тлумачення поняття «механізми соціалізації». При цьому більшість дослідників проблеми визначають один з механізмів соціалізуючого впливу як пріоритетний.

Так, французький психолог Г. Тард вважав основним механізмом соціалізації наслідування зразків поведінки. Американський вчений Ю. Бронфенбренер провідним механізмом соціалізації визначив прогресивну взаємну акомодацию (приспосовуваність) між людською істотою, що активно росте, і мінливими умовами, в яких вона живе. Дж. Мід механізми соціалізації розкривав через сприйняття ролей. При цьому прийняття ролі трактував як процес присвоєння ролі в іншій, незвичній ситуації взаємодії, а виконання ролі – як фактичні дії або акти рольової поведінки [22]. В. Мухіна розглядає як базові механізми соціалізації ідентифікацію і відособлення особи, а А. Петровський – закономірну зміну фаз адаптації, індивідуалізації й інтеграції в процесі розвитку особи [21]. Узагальнюючи наявні дані, можна виокремити дві основні групи, до яких увійшли схожі за природою впливу на особистість механізми соціалізації.

До першої групи належать психологічні механізми соціалізації. Її утворюють такі механізми: імпрінтинг (закарбовування в пам'яті, фіксування людиною на рецепторному і підсвідомому рівнях особливостей життєво важливих об'єктів, що впливають на неї); наслідування (дотримування якогось прикладу, взірця, що виступає як один із шляхів довільного і, найчастіше, мимовільного засвоєння людиною соціального досвіду); ідентифікація (процес неусвідомлюваного ототожнення людиною себе з іншою людиною, групою, взірцем); рефлексія як внутрішній діалог, в якому людина роздивляється, оцінює, приймає або відкидає ті чи інші цінності, властиві різним інститутам суспільства, сім'ї, товариству ровесників, значущим особам і т. ін. Рефлексія може являти собою внутрішній діалог кількох видів: між різними «я» людини, з реальними або вигаданими особами та ін. За допомогою рефлексії людина може формуватися й змінюватися внаслідок усвідомлення і переживання нею тієї реальності, в якій вона живе, свого місця в цій реальності і себе самої [22].

Другу групу утворюють механізми соціалізації, що виступають системою соціального впливу на особистість, які соціально формують молоду людину. Провідним в цій групі є інституціональний механізм соціалізації, що функціонує в процесі взаємодії людини з інститутами суспільства і різними організаціями, як спеціально створеними для його соціалізації, так і такими, що реалізують функції соціалізації вторинно, паралельно зі своїми основними функціями (виробничі, громадські, клубні й інші структури, а також засоби масової комунікації). У процесі взаємодії людини з різними інститутами і організаціями відбувається наростаюче нагромадження знань і досвіду соціально схвалюваної поведінки, які відповідають їм, а також досвіду імітації соціально схвалюваної поведінки і конфліктного чи безконфліктного ігнорування виконання соціальних норм [22].

У педагогіці процес соціалізації розглядається у зв'язку з розумінням суті виховного процесу. Основними його учасниками у закладі вищої освіти виступають студенти і викладачі, які забезпечують формування особистості. У процесі життєвої взаємодії під впливом соціальних залежностей, різних впливів виховного характеру в студентів створюється уявлення про світ, формуються навички діяльності, принципи

поведінки, розвиваються психічні якості особистості, що сприяє їх підготовці до участі в суспільному житті. На тлі зростаючої конкуренції освітніх послуг, загострення демографічної ситуації в країні підвищується значущість професійного вибору студентів, потягу до самовираження та реалізації свого потенціалу. Свідоме визначення майбутньої професійної діяльності може стати підґрунтям для успішної соціалізації студентів у період навчання. Удосконалення процесу соціалізації має стати одним з першочергових завдань сучасного закладу вищої освіти [4].

Процес соціалізації студентської молоді надзвичайно складний і суперечливий. Особливий, як науковий, так і практичний інтерес цей процес представляє в межах окремої соціальної організації – певного вищого навчального закладу, який маючи власне специфічне інституціональне середовище впливає на перебіг цього процесу, створюючи свої унікальні умови. Безперечним є те, що інституціональна субкультура закладу освіти, специфіка його соціально-психолого-педагогічного мікроклімату, впливають на процес соціалізації студентства. Пріоритетний вплив на це явище здійснює освітній простір вищого навчального закладу у всій сукупності власних складових. Вагому роль в соціалізації молоді людини має також і практика виховної, самоорганізаційної діяльності студентської спільноти тощо [21].

С. Савченко стосовно ролі закладу вищої освіти як агента соціалізації студентів зазначає, що «у системі вищої освіти соціалізаційна функція є провідною, педагогічно організованою та керованою, а отже, ефективність соціалізації з позиції суспільної значущості в ній максимальна». Дослідник зазначав, що система освіти зосереджує увагу безпосередньо на соціальній групі в навчальному процесі, на включеному у соціальну діяльність індивіду і, внаслідок цього, є одним із найвпливовіших соціальних інститутів [20].

С. Савченком виокремлено особливості соціалізації студентської молоді, а саме: вік, нижня межа якого розмита й визначається наявністю атестата про середню освіту, а верхня традиційно не виходить за 30-річний рубіж; специфіка видів діяльності, серед яких провідною є навчальна; студентські роки як час становлення самостійної й особистісної свободи, зумовленої проживанням поза батьківським домом, послабленням контролю, автономністю в поведінці й діяльності; важливою особливістю є підготовка до діяльності, яка мало знайома студентам, а отже, великий ризик розчарування в обраній спеціальності, розвитку нігілістичних настроїв, відчуження в сім'ї й у колі ровесників; студентські роки – час не тільки професійної підготовки, це час любові, створення сім'ї, виховання дітей, це період знаходження свого місця в житті, час самоствердження в студентських колективах, різних соціальних групах; для сучасних студентів характерна поява новоутворень, не властивих попереднім поколінням.

Такими соціалізаційними новоутвореннями стають зниження елементів романтизму в почуттях і поведінці, збільшення меркантильного начала й жорсткого практицизму, орієнтація на цінності західного світу, зростання самостійності, енергійності, готовності до конфліктних стосунків з адміністрацією й владними

структурами. Також важливою особливістю є «перетворення студентства з групи невиробничого характеру в амбівалентну соціальну групу, яка бере безпосередню участь у матеріальному й духовному виробництві. Водночас, дослідник відмічає, що для сучасного українського студентства характерна поява феномена корпоративності в поглядах, поведінці, рефлексорних реакціях; виражений радикалізм у поглядах і поведінці, готовність брати участь у революційних перетвореннях і відвертих соціальних «авантюрах» [20, с. 12-13].

Отже, соціалізація як процес засвоєння індивідом соціального досвіду, системи соціальних зв'язків і відносин, що забезпечує включення людини в ту чи іншу соціальну групу або спільноту, має свої специфічні соціально-психологічні особливості в період студентства. Під час навчання у закладі вищої освіти вона постає як один з важливих етапів загального процесу соціалізації і полягає у залученні студентів до норм, вимог, зразків поведінки і цінностей, які висуває система вищої освіти.

Характер соціалізації в період студентства залежить від впливу різних умов, основними з яких є особливості взаємодії і спілкування у студентському середовищі. Ці умови можуть справляти визначальний вплив на успішність соціалізаційного процесу на етапі здобуття людиною професійної освіти.

Г.Овчаренко процес соціалізації студентської молоді характеризує як алгоритм поступовості реалізації трьох його стадій, а саме:

- «1) адаптаційна (охоплює перший і частково другий курси) – спрямована на оволодіння способами навчально-професійної діяльності, її основним змістом є адаптація індивіда до нових умов;
- 2) ціннісно-діяльнісна, або диспозиційна (охоплює частково другий, третій і четвертий курси) забезпечує розв'язання протиріччя між ціннісними орієнтаціями на цілі життєдіяльності й засобами їх досягнення, детермінованими соціальними умовами життя індивіда;
- 3) професійна (охоплює випускний курс) сприяє завершенню професійно-особистісного становлення студентів, перетворенню їх у активних суб'єктів соціалізаційного процесу» [16, с. 8].

З огляду на вирізнені С. Савченком та Г. Овчаренко особливості соціалізації студентської молоді, зокрема на специфіку видів діяльності, ми розглянемо суттєві особливості становлення соціальної зрілості студента у процесі навчання і виховання. Для цього здійснимо характеристику складових освітнього процесу який є підсистемою середовища.

По-перше, сам навчальний процес змістом, формою, методикою, організацією має, безумовно, соціальний вплив на студента, бо:

- а) він протікає як у конкретних соціальних умовах як міні-, так і макро-, так і у спеціально відведених для цього місцях, у відповідних формах, здійснюється певними методами;
- б) сама особа викладача виступає конкретним носієм певних соціальних ідеалів і цінностей є прикладом, зразком для наслідування;

в) ілюстративний матеріал, який використовує викладач завжди має соціальний елемент, що в сукупності своїй створює адекватний міні соціум із початково-виховним та формувальним впливом на соціалізацію особистості студента.

По-друге, призначення виховання як у широкому сенсі, так і у вузькому педагогічному полягає у тому, щоб із його допомогою формувати у студентів відповідну життєву позицію /навчати, привчити, пристосувати жити в конкретному соціальному середовищі та вміти робити адекватний вибір поведінки.

По-третє, формувальний ефект діяльності викладача присутній, як ми вже підкреслювали, в усіх ланках освітнього процесу, бо педагог ніколи не забуває, що результатом його діяльності повинні бути: сформованість світогляду світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, переконання; оволодіння певною сумою морально-соціальних цінностей, що відповідають вимогам суспільства; сформованість відповідного рівня емоційно-почуттєвої сфери та ціннісних орієнтацій, які б позитивно впливали на довкілля та яке б гармонійно вміщало б у себе студента.

Як бачимо, у кожному з трьох складників змісту освітнього процесу міститься соціальний елемент, який спрямовується на розв'язання проблеми підготовки студента до самостійного життя, вибору поведінки, складання професійно значущих проектів.

Н. Лавриченко зазначає, що процес соціалізації як складова педагогічного процесу у закладах вищої освіти набуває змісту творення освітньо-виховних і практично-життєвих передумов особистісного й соціального становлення студента, а саме: « розвивається його здатність до реалістичної самооцінки, самосприйняття і самоприйняття у загальному контексті усвідомлення і прийняття своєї соціальної життєвої диспозиції – походження сімейного становища й можливостей, а відтак уможливорюється формування адекватних життєвих орієнтацій і виборів (навчальних, професійно-виховних, сімейно-побутових, духовних); відбувається поступальне становлення множини соціальних (групових, міжособистісних) відносин і взаємин молоді людини на макро-, мезо-, мікро- рівнях, її суспільного буття, та їх розвиток як простору її особистісного, духовного і соціально-практичного життя і дорослішання, формується життєвий стиль особистості; формуються соціальні потреби, якості й здатності особистості – комунікабельність, загальна соціонормативна адекватність, культурна розвиненість і вихованість, громадянськість і патріотизм тощо, а також її духовність – світоглядні переконання й установки, базисні форми і рівні свідомості й самосвідомості, розвинена почуттєвість, зокрема, здатність до вищих людських почуттів, насамперед у сфері сприйняття іншої людини й ставлення до неї – емпатії й симпатії, самоідентифікації й психологічної проекції, дружби й любові, констатується свідомо соціальність як єдність суспільної наявності, причетності, активності і суверенності особи» [14, с. 227]

Отже, сутність соціалізації студентської молоді полягає в тому, що в її процесі людина формується як член того суспільства, до якого вона належить. Е. Дюркгейм, котрий одним із перших звернув пильну увагу на проблему соціалізації,

підкреслював, що будь-яке суспільство прагне сформувати людину відповідно до наявних у неї певних універсальних, моральних, інтелектуальних і навіть фізичних ідеалів. Природно, ці ідеали змінюються залежно від історичних традицій, особливостей розвитку і соціального устрою суспільства. Водночас у сучасних умовах соціалізація має багато характеристик, однакових чи більш або менш подібних у різних суспільствах.

Прискорення темпів суспільного життя сприяє підвищенню ролі та значення молоді в суспільному та культурному житті. Період навчання у закладах вищої освіти є важливим етапом включення студентів у систему суспільних відносин, засвоєння ними соціальних цінностей суспільства. З огляду на особливості соціалізації студентської молоді саме вищі навчальні заклади повинні вдосконалювати процес соціалізації студентської молоді, активізувати їх взаємодію з різними етнокультурними утвореннями, сприяти формуванню у неї активної життєвої позиції.

Варто зазначити, що студентський вік – це сенситивний період для розвитку основних соціогенних потенцій людини як особистості. До них належать: формування професійних, світоглядних і громадських якостей майбутнього фахівця; розвиток професійних здібностей як передумова подальшої самостійної професійної творчої діяльності; становлення інтелекту і стабілізація рис характеру; перетворення мотивації та всієї системи ціннісних орієнтацій; формування соціальних цінностей у зв'язку з професіоналізацією. Тобто, під час навчання у закладі вищої освіти відбувається соціалізація студента як особистості [7].

Процес соціалізації студентської молоді надзвичайно складний і суперечливий. Особливий, як науковий, так і практичний інтерес цей процес представляє в межах окремої соціальної організації – певного закладу, який маючи власне специфічне інституціональне середовище впливає на перебіг цього процесу, створюючи свої унікальні умови.

Безперечним є те, що інституціональна субкультура закладу вищої освіти, специфіка його соціально-психолого-педагогічного мікроклімату, впливають на процес соціалізації студентства. Пріоритетний вплив на це явище здійснює освітній простір у всій сукупності власних складових. Вагому роль в соціалізації молоді людини має також і практика виховної, самоорганізаційної діяльності студентської спільноти тощо.

Протягом студентського періоду відбувається професійна соціалізація молоді людини – процес занурення у професійне середовище, засвоєння правил, норм та вимог професійної діяльності. Як зазначає Є. Климов, людина стає на шлях «прихильності до професії та її засвоєння (стадія адепта професійної діяльності)» [12, с. 419]. Водночас І. Грицюк зауважує, що процес професійної соціалізації передбачає особистісну активність, оскільки «взаємодія та вплив на систему соціальних зв'язків та відносин вимагає прийняття певного рішення і включає в себе набір характеристик, таких як цілеутворення, мобілізацію суб'єкта діяльності, побудову стратегій діяльності» [9, с. 93].

Слід також враховувати специфіку студентства, як соціальної та вікової категорії. Саме в цей час активно розвиваються моральні почуття, визначаються життєві цілі та перспективи, відбувається переорієнтація цінностей, формуються та міцніють особистісні риси, засвоюються нові соціальні ролі, посилюється прагнення особистого успіху та досягнення власних цілей, пов'язаних із сферою навчальних та професійних інтересів. Важливо зазначити, що у «молодої людини виокремлюється та відшліфовується індивідуальний стиль міжособистісної взаємодії з одногрупниками, викладачами, на якому в подальшому ґрунтується особлива професійна взаємодія» [8, с. 110].

У науковій літературі виділяють два етапи соціалізації студентської молоді. Перший етап визначено як етап загальної соціалізації – формування і закріплення основних соціальних і психологічних цінностей (трудових, моральних, естетичних, політичних, правових, екологічних, сімейних). Система ціннісних орієнтацій посідає важливе місце у структурі професійного потенціалу студента.

Саме ціннісні орієнтації лежать в основі мотивів діяльності і тісно пов'язані з бажаннями, емоціями, інтересами, почуттями індивіда. Ціннісні орієнтації є основою формування ставлення до себе, до інших людей, до оточуючого світу. Цінності забезпечують вибіркоче ставлення особистості до матеріальних і духовних благ, ідеалів, чинять вплив на визначення місця особистості в суспільстві, а також на вибір референтної групи. Несформованість ціннісних орієнтацій породжує внутрішні протиріччя, конфлікти, наслідком чого є невизначеність життєвої позиції, непослідовність дій у процесі досягнення мети.

Другий етап трактується як етап професійної соціалізації – засвоєння людиною тої чи іншої професії, здобуття специфічного рольового знання, коли роль пов'язана з розподілом праці. Свідомість сучасного студента надзвичайно суперечлива: з одного боку, має місце висока індивідуальна, колективна та масова активність у суспільному житті, енергійність, діловитість; а з іншого – страх, конформізм, нездатність протистояти та успішно пристосовуватись до мінливих соціальних умов життя.

Отже, соціалізаційні можливості закладу вищої освіти дозволяють його трактувати як впливовий інститут соціалізації особистості студента, пов'язаний з фаховим вибором людини, поглибленням її світогляду і остаточним закріпленням фахової соціальної ролі. Успішна соціалізація в процесі навчання у закладі визначається наступними умовами: включенням індивідів у розвивальні ситуації та активуюче середовище; відкритістю молодих людей у процесі спілкування та формування їх компетентності; проживання нового особистісного досвіду; процесом самоаналізу і самооцінки своєї діяльності; саморегуляції своїх переживань і діяльності [13, с. 236-237].

Орієнтація на особистість в процесі навчання покликана забезпечити створення адекватного для особистісного і творчого зростання студента середовища спілкування, що сприяє розвитку професійної майстерності майбутнього фахівця. Провідними цінностями повинні стати не засвоєння норм поведінки і вмінь, а

гуманність взаємовідносин, свобода прояву власного Я, культивування індивідуальності, усвідомлена правова культура поведінки, творче самовираження. Умовою підготовки та виховання професіоналів є така система безперервної освіти, процес якої охоплює людину на протязі всього її соціального життя: від початку її прилучення до сучасної культури через набуття загальної і спеціальної освіти до розвитку рефлексивних здібностей, творчих можливостей, що забезпечують вдосконалення професійної майстерності. У процесі навчання, на нашу думку, важливо створити сприятливі (фасилітаційні) умови для самореалізації індивідуальності студента в майбутній професійній діяльності, самостійного культивування професійної майстерності, творчого розвитку особистості, збагачення знань через обмін досвідом у процесі спілкування із спеціалістами, поглиблення професійної рефлексії тощо.

Ми визначили, що *фасилітаційний потенціал закладу вищої освіти* полягає у створенні сприятливих соціально-психолого-педагогічних умов, у яких: відбувається набуття соціального досвіду, засвоєння певних норм, властивих суспільству цінностей, способу життя; молодь знаходить своє покликання, обирає способи самовираження, самопізнання, самоосмислення, самовдосконалення, самореалізації.

Формування особистісної сфери фахівця здійснюється під впливом не тільки цілеспрямованого освітнього процесу, але і специфічної професійного середовища, в якій він виявляється, навчаючись у вищій школі. Середовище розглядається дослідниками в якості узагальненого, сукупного, об'єднаного, цілісного чинника розвитку особистості, що грає визначальну роль в модифікації поведінки, яке розгортається як наслідок «запланованих факторів середовища» (Б. Ф. Скіннер).

Проаналізовані нами, наукові дослідження в галузі педагогіки, психології, філософії, соціології, культурології свідчить про те, що середовище визнається одним з провідних факторів розвитку особистості студента. В історичному аспекті уявлення про значущість середовищних факторів для розвитку особистості зазнало змін: від пріоритету середовищної детермінації розвитку індивіда (18-19-й століття), відповідно до якої «ми лише те, що роблять з нас оточують предмети» (К. Гельвецій), до панування концепції виховання як «керованого розвитку», в якому нібито зведені до мінімуму всі випадкові фактори (20-е століття). Питання впливу середовища, як одного з факторів соціалізації індивіда і передумови його розвитку, здавалося вже одного разу вирішене, знову викликає інтерес дослідників.

Аналіз наукових досліджень дозволив переконатися в тому, що середовище визнається одним з провідних факторів розвитку особистості студента. Насамперед енциклопедичне прочитання терміну «середовище» дозволяє трактувати його, як те, що знаходиться між об'єктами та виступає «посередником» між ними [11, с. 876]. Два відображення контексту даного поняття пропонує В. Лаппо, розглядає середовище:

- а) як сукупність умов, обставин, обстановки, яка оточує індивіда;
- б) як середину – серцевину – засіб – посередництво [15].

Ми відзначаємо, що окрім поняття середовище стосовно закладів освіти в наукових дослідженнях використовуються синонімічні поняття «освітній простір» (О. Бурим), «простір світу дорослих» (І. Кон), «пізнавальний простір» (О. Газман).

Так О. Бурим, наголошуючи на значенні освітнього простору в процесі соціалізації особистості пропонує розглядати його як межі гармонізованого середовища, що підпорядковано завданням розвитку особистості і пропонує термін «школа соціального досвіду» [6, с.38].

Сучасний етап науково-педагогічних досліджень характеризується орієнтацією на цілісність і системність в оцінці факторів особистісного та професійного зростання фахівця, що необхідно спонукає звернутися і до середовищних феноменів. В організованому просторі закладу вищої освіти студент знаходить своє середовище (культурне, референтне, професійне), свого роду власну нішу. Середовище в цьому сенсі формується більш індивідуально для кожної людини. Крім того, середовище включає в себе і таку характеристику матерії як час, тобто освітнє середовище на відміну від стійких просторових структур має протяжність і мінливість у часі.

Аналіз досліджень дозволив відзначити, що нині існує ряд типологій освітніх середовищ, що побудовні згідно таких позицій: відповідно до педагогічних функцій (дидактичне, виховне та інтелектуально-розвивальне середовище); за профілем освітнього закладу, що визначає характер середовища (середовище закладу дошкільної освіти, закладу загальної середньої освіти (гімназії, ліцею), коледжу, закладу вищої освіти, регіональне-етнокультурне середовище); відповідно до організаційних структур, що містить освітнє середовище (середовище кафедри, факультету, установи практики); відповідно характеристик учасників освітнього процесу (середовище академічної групи, курсу, студентської громади, студентського самоврядування).

На думку більшості дослідників, до факторів освітнього середовища належать сукупність явищ і процесів, які в предметно-рекреаційному, просторово-часовому, інформаційному, комунікативно-діяльнісному, морально-психологічному або будь-яких інших аспектах пов'язані з освітнім процесом, виступають як його умова, передумова, предметно-дієва оболонка. У цьому сенсі проектування і створення освітнього середовища містить систему цілеспрямованих педагогів закладу вищої освіти щодо актуалізації таких психолого-педагогічних факторів, що гарантують підтримку особистісного та професійного розвитку та саморозвитку студентів, створення сприятливих педагогічних умов та відповідне змістово-технологічне забезпечення їх упровадження.

Зокрема А. Артюхіна відзначала, що дослідження середовища як педагогічного феномену полягає у виявленні його специфічних можливостей як джерела професійного та особистісного досвіду, стимулів самореалізації майбутнього фахівця в професійно значущих спільнотах [3].

Ми приймемо за основу визначення освітнього середовища закладу вищої освіти, наведене М. Братко. Дослідниця визначає його як «комплекс умов-

можливостей та ресурсів (матеріальних, фінансових, особистісних, технологічних, організаційних, репутаційних) для освіти особистості, що склались цілеспрямовано в установі, яка виконує освітні функції щодо надання вищої фахової освіти, забезпечує можливості для загальнокультурного та особистісного розвитку суб'єктів освітнього процесу» [5, с.18].

Як створену систему педагогічних і психологічних умов і впливів, що надають можливості для розкриття інтересів і здібностей студентів розглядає середовище закладу освіти В. Панов. Автор наголошує, що дані умови можуть спрацювати відповідної до притаманних кожному індивіду природних задатків та вимог вікової соціалізації. У структурі освітнього середовища дослідник розглядає діяльнісний (технологічний), комунікативний і просторово-предметний компоненти [17].

У свою чергу А. Рижанова деталізує фактори впливу на соціалізацію студентської молоді певних особливостей сучасного соціокультурного середовища, а саме: девальвації усталеної системи соціальних цінностей; недостатності визначеності та прийняття єдиної національної ідеї; домінування в суспільстві матеріальних цінностей; полярності оцінки історичного минулого країни; послаблення виховного потенціалу сім'ї; лібералізації статевої моралі; домінування культури сили; зниження морально-етичного рівня вихованості населення; розповсюдженості кримінальної субкультури; негативний характер впливу ЗМІ (телебачення, Інтернету, соціальних мереж, значної частини рекламних технологій) [18].

Важливою для нас є позиція дослідника проблем соціалізації студентів С. Савченко у визначенні факторів впливу середовища закладу вищої освіти. Автор відзначає, що, по-перше, сам навчальний процес за змістом, формою, методикою, організацією має, безумовно, соціальний вплив на студента; по-друге, призначення соціально-виховної роботи, полягає у тому, щоб формувати у студентів відповідну життєву позицію навчати, привчити, пристосувати жити в конкретному соціальному середовищі та вміти робити адекватний вибір соціально-схвальної поведінки; по-третє, формувальний ефект професійної діяльності викладача, що присутній в усіх ланках навчально-виховного процесу [21].

Дослідження середовища закладу освіти показало, що лише освітні середовища, що поєднують різноманітність життєвих ситуацій та професійну орієнтованість навчальної та позанавчальної сфер розвитку учасників освітнього процесу видаються відповідними запитами і цілям сучасної освіти.

До факторів освітнього середовища належать: сукупність явищ і процесів, які в предметно-рекреаційному, просторово-часовому, інформаційному, комунікативно-діяльнісному, морально-психологічному або будь-яких інших аспектах пов'язані з освітнім процесом, виступають як його умова, передумова, предметно-подієва оболонка. У цьому сенсі проектування і створення освітнього середовища включає систему цілеспрямованих дій щодо актуалізації предметно-інформаційно-психологічних факторів, що забезпечують підтримку цілеспрямованої науково-педагогічної діяльності викладачів і саморозвитку студентів [2].

У структурі середовища закладу вищої освіти виокремлюють фактори прямої дії (наприклад, джерела інформації, навчальне обладнання, що використовується в лабораторному практикумі, системи підтримки навчальної діяльності та спілкування), які при цьому стають тотожними засобам навчання, і фактори непрямой дії, опосередковано впливають на засвоєння знань і розвиток студентів (наприклад, температура в приміщенні, освітленість і ергономічне устаткування навчального місця і т.д.) [5].

Серед факторів, які діють поза рамками навчального процесу можна відзначити як просторово-предметну організацію середовища (наприклад, оформлення рекреації картинами художників), так і особливо потужний фактор – спілкування в неформальній атмосфері з великими вченими, прилучення до наукових шкіл і корпоративним традицій, взаємодія студентів один з одним. Некеровані фактори освітнього середовища проявляють себе на ситуативному рівні, і їх вплив не може бути заздалегідь передбаченим. При формуванні професійної готовності фахівця, що складається з двох взаємопов'язаних складових (М. Дьяченко, О. Столяренко, С. Рубінштейн) – попередньої, завчасної, планованої підготовленості особистості до професійної діяльності і безпосередньої, миттєвої, ситуаційної готовності до розв'язання конкретних завдань, основну увагу у вузі приділяється першій.

Розгляд феномену середовища у закладі вищої освіти, уявлення про сутність його інтерференції і резонанс, дозволило зробити висновок про те, що існуючи одночасно й взаємодіючи між собою, середовища при певних умовах взаємно збагачують один одного, через що вплив їх виявляється більше, ніж проста сума їхніх впливів, що дозволяє представити розглянутий педагогічний феномен – освітнє середовище – як явище цілісне.

Наявність безлічі середовищ в освіті, побудова та реалізацію їх проектів на практиці призводить до того, що дійсному стану освітнього середовища закладу вищої освіти відповідає в кожному конкретному випадку поєднання їхніх спільних сутнісних характеристик.

Висновки. Отже ми будемо визначати *освітнє середовище закладу вищої освіти* як спеціально організовану, особистісно орієнтовану фасилітаційну систему підготовки майбутніх фахівців (мета, напрями, умови, змістово-технологічне забезпечення), у якій створюються сприятливі умови для оптимальної реалізації механізмів соціалізації, професійного та особистісного розвитку студентів.

Узагальнення вищенаведених підходів дозволило нам запропонувати визначення середовища закладу вищої освіти як цілісної єдності створених соціальних та культурних умов, у яких: відбувається набуття соціального досвіду, засвоєння певних національних цінностей, культурних норм, способу життя, що забезпечують професійну та особистісну самореалізацію та самовираження студентів [19].

Нами також визначено *фактори впливу соціокультурного середовища закладу вищої освіти на особистісний та професійний розвиток студента*, а саме: створення

еталону суспільного життя, активне піднесення ролі соціальних впливів на формування особистості студента, конструктивність соціального оточення; фасілітаційний характер середовища, створення дизайн-середовища закладу освіти, яке б сприяло культурному збагаченню та розкриттю творчого потенціалу студента; відповідність змісту освітнього процесу новітнім культурним, духовним запитам сучасного студентства; спрямування форм загально-педагогічної підготовки майбутнього фахівця на формування соціально-схвальної поведінки, підтримку ініціатив студентської громади.

Подальшими перспективами наших досліджень стане виявлення напрямів взаємопроникнення соціокультурного середовища закладу вищої освіти та соціокультурного середовища великого міста як факторів соціального виховання студентів.

Список використаної літератури :

1. Алексеева-Вовк М.І. Педагогічні умови соціалізації студентів засобами культури мовлення: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05 Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. К., 2008. 22 с.
2. Алексеенко Т. Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризики [Текст]: наук. метод. посіб. К.: Пед. думка, 2007. 152 с.
3. Артюхина А.И. Образовательная среда высшего учебного заведения как педагогический феномен: монография. Волгоград: ВолГМУ, 2006. 237 с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості : навчально-методичний посібник : у 2 кн. Кн.2. Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади. Київ : Либідь, 2003. 342 с.
5. Братко М.В. Освітнє середовище вищого навчального закладу: функціональний аспект. *Педагогічний процес: теорія і практика*, 2015. Вип. 1-2. С.11-18.
6. Бурим О.В. Образовательное пространство как фактор социализации школьника. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*, 2006. №3. С.38.
7. Виноградова В. Проблеми соціалізації студентської молоді К.: Український центр політичного менеджменту. Режим доступа: <http://www.politik.org.ua> .
8. Гребінь Н. В. Ціннісно-мотиваційні особливості професійної соціалізації студентів-психологів, схильних до маніпуляції у міжособистісних стосунках. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПНУ. К., 2010. Т. XIII. Ч. 3. С. 109-115.
9. Грицюк І. М. Мотиваційний простір професійної соціалізації майбутніх фахівців-психологів. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПНУ. К., 2009. Т. XI. Ч. 1. 620 с.
10. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери: за ред. проф. І.Д. Звереві. Київ, Симферопіль:Універсум, 2012. 536 с.

11. Енциклопедія освіти. за ред. В.Г. Кремінь; Академія пед. наук України. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040с.
12. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения. Ростов-на-Дону, 1996. 512 с.
13. Крисяк Г. Я. Психологічні особливості соціалізації студентської молоді. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПНУ. К., 2009. Т. XI. – Ч. 1. С. 236-237.
14. Лавриченко Н.М. Проблеми гуманістичного спрямування шкільної соціалізації: пед. роздуми і нотатки. К.: ТОВ “Інсайт-плюс”, 2006. 279 с.
15. Лаппо В.В. Виховання духовних цінностей студентської молоді засобами національної культури. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогіка»*, 2014. № 2 (13). С.142-146.
16. Овчаренко Г. Е. Педагогічні умови соціалізації студентів мистецько-педагогічних спеціальностей у позанавчальній діяльності: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05. Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка.Луганськ, 2005. 20 с.
17. Панов В.И. Психодидактика образовательных систем: теория и практика. Спб.:Питер, 2007. 352 с.
18. Рижанова А.О. Соціалізація студентської молоді в умовах інформаційного суспільства. *Вісник Харківської державної академії культури*. Вип. 27, 2009. С.200-208.
19. Рудкевич Н.І., Вайнола Р.Х. Механізми соціалізації студентської молоді в освітньому середовищі вищого навчального закладу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова* : зб. наук. пр. Серія 11: Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Вип. 21, 2016. С. 3–8.
20. Савченко С.В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в поза навчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору: Автореферат дис. ... докт. пед. наук: 13.00.05 / Луганський нац. пед. ун-т ім.Т.Шевченка. Луганськ, 2004. 42 с.
21. Савченко С.В. Социализация студенческой молодежи в условиях регионального образовательного пространства. Луганск : Альма Матер, 2003. 406 с.
22. Соціалізація особистості: культура, освітня політика, технології формування : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених і студ., 20-21 квіт. 2011 р., Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. 427 с.
23. Вайнола Р. Х. Особистісний розвиток майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки : монографія / за ред. С. О. Сисоевої; М-во освіти і науки України, НПУ імені М. П. Драгоманова. Запоріжжя: ХНРБЦ, 2008. 460 с.
24. Вайнола Р.Х. Технологізація соціально-педагогічної роботи: теорія та практика : навч. посіб. для студ. / за ред. С. О. Сисоевої. К: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. 134 с.

25. Вайнола Р.Х. Технології соціально-педагогічної роботи : курс лекцій для студентів спеціальності 6.010105 „Соціальна педагогіка” ден. та заоч. форми навч. /; відп. за вип. М. М. Прядко. К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2008. 152 с.

26. Вайнола Р.Х. Місце проблем технологізації соціальної роботи в змісті професійної підготовки майбутнього соціального педагога. Вісник Черкаського університету : сер.: Педагогічні науки / гол. ред. А. І. Кузьмінський. Черкаси : ЧНУ, 2008. Вип. 121. С. 25-31. 42.

27. Вайнола Р.Х. Гуманізація освітнього середовища як чинник особистісного розвитку майбутнього соціального педагога. Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова : сер 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи: зб. наук. пр. Випуск 10. К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008 . С.49-55.